

NAJWYŻSZA IZBA KONTROLI

Delegatura w Lublinie

LLU.410.029.05.2017

P/17/097

WYSTĄPIENIE POKONTROLNE

NAJWYŻSZA IZBA KONTROLI

Delegatura w Lublinie

ul. Okopowa 7, 20-022 Lublin

T +48 81 461 31 20, F +48 81 461 31 11

llu@nik.gov.pl

Adres korespondencyjny: Skr. poczt. P-112, 20-001 Lublin 1

I. Dane identyfikacyjne kontroli

Numer i tytuł kontroli	P/17/097 — Opieka nad cmentarzami wojennymi w Polsce południowo-wschodniej
Okres objęty kontrolą	Lata 2014 – 2016 ¹
Jednostka przeprowadzająca kontrolę	Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Lublinie
Kontroler	Janusz Gosik, specjalista kontroli państwowej, upoważnienie do kontroli nr LLU/14/2018 z dnia 19 stycznia 2018 r. (dowód: akta kontroli, str. 1-2)
Jednostka kontrolowana	Urząd Miasta w Kazimierzu Dolnym, ul. Senatorska 5, 24-120 Kazimierz Dolny, (zwany dalej: „Urzędem” lub „UM”).
Kierownik jednostki kontrolowanej	Andrzej Pisula — Burmistrz Kazimierza Dolnego ² od 1 grudnia 2014 r., poprzednio Burmistrzem Kazimierza Dolnego od 14 grudnia 2010 r. był Grzegorz Dunia. (dowód: akta kontroli, str. 3-6)

II. Ocena kontrolowanej działalności

Ocena ogólna

Najwyższa Izba Kontroli ocenia³ pozytywnie mimo stwierdzonych nieprawidłowości działalność skontrolowanej jednostki w zbadanym zakresie.

Uzasadnienie oceny ogólnej

Gmina Kazimierz Dolny⁴ w latach 2014-2016 podejmowała prawidłowe działania w zakresie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi znajdującymi się na jej terenie, m.in. poprzez wykonywanie bieżącej konserwacji i remontów grobów i miejsc upamiętnienia oraz zapewnienie środków finansowych na te cele, pochodzących z budżetu gminy i dotacji Wojewody Lubelskiego. Gmina corocznie - w okresie objętym kontrolą - występowała o dofinansowanie remontów grobów i cmentarzy wojennych do Wojewody Lubelskiego i Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa oraz prawidłowo wykorzystywała środki finansowe przyznane w ramach zawartych porozumień. Na ochronę i opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi w latach 2014-2016 wydatkowano kwotę 151,3 tys. zł, w tym 87,3 tys. zł stanowiły środki własne Gminy.

W Urzędzie założono i rzetelnie prowadzono Gminną Ewidencję Zabytków (GEZ). Opracowano i zatwierdzono uchwałą Rady Miejskiej *Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kazimierz Dolny na lata 2014-2018*, zawierający działania dotyczące grobów i cmentarzy wojennych m.in. w priorytecie I – *Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy*.

W ocenie NIK, Urząd aktywnie promował potencjał kulturowy i turystyczny obiektów grobownictwa wojennego znajdujących się na terenie gminy.

¹ Badaniami kontrolnymi objęto także działania wcześniejsze i późniejsze, mające bezpośredni związek z kontrolowanymi zagadnieniami.

² Dalej: *Burmistrz*.

³ Najwyższa Izba Kontroli stosuje 3-stopniową skalę ocen: pozytywna, pozytywna mimo stwierdzonych nieprawidłowości, negatywna. Jeżeli sformułowanie oceny ogólnej według proponowanej skali byłoby nadmiernie utrudnione, albo taka ocena nie dawałaby prawdziwego obrazu funkcjonowania kontrolowanej jednostki w zakresie objętym kontrolą, stosuje się ocenę opisową, bądź uzupełnia ocenę ogólną o dodatkowe objaśnienie.

⁴ Dalej: *Gmina*.

Stwierdzone nieprawidłowości polegały na:

- nieprzedłożeniu przez Burmistrza Radzie Miejskiej w 2016 r. sprawozdania z realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kazimierz Dolny na lata 2014-2018*,
- niezyskaniu od Wojewody Lubelskiego w latach 2014-2016 zezwoleń na prowadzenie robót ziemnych, przed wykonaniem prac w miejscach pochówków wojennych w Zbędowicach, Wierzchoniowie i Kazimierzu Dolnym.

III. Opis ustalonego stanu faktycznego

1. Opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi

Opis stanu faktycznego

1.1. Według ustaleń kontroli na koniec 2016 r. na terenie miasta i gminy Kazimierz Dolny znajdował się jeden cmentarz wojskowy (żołnierzy Armii Radzieckiej), kwatery z sześcioma grobami żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej (na cmentarzu parafialnym) oraz pięć grobów zbiorowych powstańców listopadowych i styczniowych, żołnierzy polskich poległych w wojnie 1920 r. oraz cywilnych ofiar terroru niemieckiego. I tak:

- na cmentarzu Armii Radzieckiej w Kazimierzu Dolnym przy ul. Czerniawy znajduje się 56 grobów indywidualnych (oficerów) oraz 163 groby zbiorowe, w których pochowanych zostało łącznie 8.676 żołnierzy Armii Radzieckiej, a ponadto jeden grób zbiorowy 11 żołnierzy Armii Krajowej (łącznie 8.687 pochowanych w 164 mogiłach zbiorowych i 56 indywidualnych),
- na starym cmentarzu (nieczynnym) za kościołem farnym w Kazimierzu Dolnym przy ul. Zamkowej znajduje się zbiorowy grób powstańców styczniowych, w którym pochowano 48 Polaków,
- na cmentarzu parafialnym w Kazimierzu Dolnym przy ul. Cmentarnej znajduje się kwatery żołnierzy armii zaborczych poległych w latach 1914-1915, pochowanych w sześciu grobach zbiorowych (jeden Niemiec, sześciu Rosjan i 18 żołnierzy austro-węgierskich),
- na terenie zespołu franciszkańskiego w Kazimierzu Dolnym (kościół i klasztor pw. Zwiastowania NMP i św. Piotra z Alkantary przy ul. Klasztornej) znajduje się mogiła zbiorowa, gdzie pochowano 236 ofiar terroru niemieckiego z II wojny światowej,
- za obeliskiem upamiętniającym wydarzenia tzw. Krwawej Środy (pacyfikacja z 18 listopada 1942 r.⁵), w miejscowości Kolonia Zbędowice znajduje się cmentarz, na którym w 22 grobach pochowano 88 ofiar terroru niemieckiego,
- w miejscowości Wierzchoniów znajduje się mogiła zbiorowa 18 żołnierzy polskich poległych w 1920 r.,
- w miejscowości Parchatka znajduje się mogiła zbiorowa powstańców listopadowych i styczniowych (o nieustalonej liczbie osób pochowanych).

Liczba grobów i cmentarzy wojennych na terenie gminy nie zmieniła się w okresie objętym kontrolą.

Dokumentacja dotycząca cmentarzy i grobów wojennych (w tym zdjęciowa) prowadzona przez Urząd zawierała informacje na temat stanu zachowania poszczególnych grobów i cmentarzy oraz konieczności przeprowadzenia prac konserwacyjnych, czy remontowych.

(dowód: akta kontroli, str. 40-55, 265-266, 320, 380)

⁵ Od 18 listopada 1942 r. Niemcy przeprowadzili akcję pacyfikacyjną na terenie gminy Kazimierz Dolny polegającą na aresztowaniach, wywózkach oraz rozstrzelaniu mieszkańców ze względu na aktywność partyzantki polskiej na tym terenie.

1.2. Na podstawie art. 30 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁶ oraz art. 22 ust. 4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁷, Zarządzeniem Burmistrza nr 4 z dnia 17 stycznia 2014 r. w sprawie założenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kazimierz Dolny, utworzono ewidencję w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości znajdujących się na jej terenie.

Do czasu założenia ww. GEZ obowiązywała gminna ewidencja zabytków dla gminy Kazimierz Dolny⁸ utworzona 7 października 2008 r., na podstawie art. 143 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W GEZ z 2008 r. nie ujęto mogiły zbiorowej powstańców listopadowych i styczniowych znajdującej się w miejscowości Parchatka. W zweryfikowanej GEZ z 2014 r. nie ujęto dwóch mogił zbiorowych: żołnierzy polskich poległych w 1920 r. w miejscowości Wierzchoniów oraz powstańców listopadowych i styczniowych w miejscowości Parchatka. Burmistrz wyjaśnił, że w *Gminnej Ewidencji Zabytków założonej Zarządzeniem Nr 4 Burmistrza Kazimierza Dolnego z dnia 17 stycznia 2014 r., zgodnie z art. 22 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie ujęto mogiły powstańców listopadowych i styczniowych w miejscowości Parchatka oraz mogiły żołnierzy polskich z 1920 r. położonej w miejscowości Wierzchoniów, gdyż nie są one wpisane do rejestru zabytków, jak również nie znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Do chwili założenia GEZ w 2014 r. nie przeprowadzono również badań i analiz historyczno-urbanistycznych pozwalających uznać te obiekty za zabytki, stąd nie zostały one ujęte w GEZ.*

W okresie objętym kontrolą, z prowadzonej GEZ, nie wykreślano grobów lub cmentarzy wojennych z powodu ich rozebrania, zniszczenia lub pozbawienia wartości zabytkowych. Nie dokonywano ujęcia w ewidencji nowych grobów i cmentarzy wojennych. Urząd nie współpracował również z konserwatorem zabytków odnośnie ustalenia zabytkowych grobów i cmentarzy wojennych, znajdujących się na jej terenie.

(dowód: akta kontroli, str. 11-39, 139-140)

1.3. W aktualnie obowiązującej strategii rozwoju, przyjętej uchwałą Nr XVIII/136/08 Rady Miejskiej z dnia 27 marca 2008 r. w sprawie przyjęcia zaktualizowanej Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta i Gminy Kazimierz Dolny (SZR) brak było wprost zapisów dotyczących ochrony grobów i cmentarzy. Natomiast w celu operacyjnym 3.2. *Pielęgnowanie kultury i integracja społeczna*, przyjęto jako jeden z kierunków działań ochronę materialnych obiektów dziedzictwa kulturowego (renowacja i restauracja zabytków, kapliczek, itp.).

W obowiązującym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kazimierz Dolny⁹ znalazły się zapisy dotyczące najważniejszych zabytków, w tym cmentarza Armii Radzieckiej, cmentarza za farą oraz cmentarza parafialnego przy ul. Cmentarnej (str. 38 Załącznika Nr 1 do uchwały Rady Miejskiej) oraz zabytków nieruchomości ujętych w GEZ, w tym ww. oraz cmentarza w Kolonii Zbędowice (str. 51 ww. Załącznika nr 1). Zabytki ujęte w GEZ zostały wyszczególnione na mapie stanowiącej załącznik nr 4 do zmiany studium z 2015 r.

⁶ Dz. U. z 2017 r., poz. 1875 ze zm., dalej: *ustawa o samorządzie gminnym*.

⁷ Dz. U. z 2017 r., poz. 2187 ze zm., dalej: *ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

⁸ Wprowadzona zarządzeniem Burmistrza nr 50 z dnia 7 października 2008 r. w sprawie założenia gminnej ewidencji zabytków dla gminy Kazimierz Dolny; dalej: *GEZ z 2008 r.*

⁹ Przyjętym uchwałą Nr XVII/96/95 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym z dnia 2 października 1995 r. zmienionym uchwałami z dnia 29 sierpnia 2006 r., 22 marca 2007 r., 28 sierpnia 2007 r., 25 kwietnia 2008 r., 21 czerwca 2013 r., 21 czerwca 2013 r., 30 grudnia 2013 r. oraz 19 marca 2015 r., opublikowanym w BIP w zakładce *Studium*.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kazimierz Dolny z 1998 r.¹⁰ w § 2 ust. 2 pkt 4 – przedmiot ustaleń planu dla terenów położonych w granicach administracyjnych Miasta i Gminy Kazimierz Dolny, oznaczono m.in. symbolami ZCc - cmentarze czynne oraz ZCz - cmentarze nieczynne (pod ochroną). Natomiast w § 6 ust. 8 tego planu, w ramach zasad ochrony i kształtowania środowiska kulturowego ustalono, że ochronie podlegają stare cmentarze wyznaniowe oraz miejsca pochówków wojennych, krzyże i kapliczki przydrożne. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Miasta Kazimierz Dolny z 2003 r.¹¹ w § 2 ust. 2 pkt 4, tereny położone w granicach objętych opracowaniem planu, oznaczono m.in. symbolami: ZCc - cmentarze czynne wraz z rezerwą terenu pod rozbudowę oraz ZCz - cmentarze nieczynne pod ochroną. W § 6 ust. 4 tego planu przyjęto uwarunkowania wynikające z faktu objęcia ochroną prawną zespołów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków, m.in. dotyczące cmentarzy przykościelnych położonych przy ulicy: Zamkowej, Lubelskiej, Klasztornej 3 oraz cmentarza parafialnego tzw. "za faram" przy ul. Zamkowej. W § 6 ust. 5 odnotowano, że ochroną na podstawie ustawy o ochronie dóbr kultury z dnia 15 lutego 1962 r. obejmuje się następujące dobra kultury nie wpisane do rejestru zabytków, a chronione w ramach działalności samorządu (gminy), jako ważne elementy środowiska kulturowego, m.in.: cmentarz parafialny stary i nowy przy ul. Cmentarnej, cmentarz wojenny z II wojny światowej (radziecki) przy ul. Czerniawy. W § 6 ust. 7 planu odnotowano, że: ochronie podlegają stare cmentarze wyznaniowe oraz miejsca pochówków wojennych, krzyże, figury i kapliczki przydrożne. Natomiast w § 10, ustalającym ogólne zasady zagospodarowania przestrzennego w jednostkach architektoniczno-krajobrazowych, w ust. 9 dotyczącym Strefy 10 - Kazimierz, Koziorowszczyzna (ściślej ochrony konserwatorskiej "A"), w punkcie 1 lit. c określono m.in. zasady zagospodarowania terenu polegające na zabudowie usług rzemieślniczych zlokalizowanych przy cmentarzu w charakterze istniejącego tam dawniej zespołu stodoł. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmowały terytorium całej Gminy. W związku z tym, w okresie objętym kontrolą nie były wydawane decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu¹².

(dowód: akta kontroli, str. 124-125, 133, 189-198)

1.4. Gmina opracowała „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kazimierz Dolny na lata 2014-2018”¹³ zatwierdzony uchwałą Nr XXXVI/228/14 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym z dnia 31 marca 2014 r.

W zakresie postanowień mających znaczenie dla grobów i cmentarzy wojennych, Program Opieki przewidywał w:

1) Priorytecie I - *Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy*, kierunki działań mające na celu zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania, poprzez realizację zadań polegających, m.in. na:

- prowadzeniu prac konserwatorsko-restauratorskich, remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność władz samorządowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi oraz wspieranie (dofinansowywanie) tych prac przy obiektach nie będących własnością gminy; ustalono, że w pierwszej

¹⁰ Przyjętym uchwałą Nr LI/284/98 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym z dnia 17 czerwca 1998 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kazimierz Dolny zmienionym uchwałami z dnia 29 maja 2000 r., 17 maja 2001 r., 31 stycznia 2002 r., 28 marca 2003 r. i 25 kwietnia 2008 r., opublikowanym w BIP w zakładce *Plan zagospodarowania przestrzennego*.

¹¹ Przyjętym uchwałą Nr VI/29/2003 Rady Miejskiej w Kazimierzu Dolnym z dnia 28 marca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta Kazimierza Dolnego, zmienionym 2 lipca 2005 r., 23 kwietnia 2006 r., 15 stycznia 2007 r. i 10 maja 2008 r. opublikowanym w BIP w zakładce *Plan zagospodarowania przestrzennego*.

¹² Stosownie do art. 4 ust. 1 i 3 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r., poz. 1073 ze zm.).

¹³ Dalej: Program Opieki.

- kolejności należy wykonywać prace remontowe i konserwatorsko - restauratorskie obiektów znajdujących się w złym stanie, a prezentujących znaczne wartości zabytkowe lub historyczne i walory architektoniczne;
- podejmowaniu starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków;

2) Priorytecie II - *Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej*, kierunek działań mający na celu rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy, poprzez realizację zadania polegającego m.in. na utrzymaniu i bieżącej konserwacji kapliczek i pomników połączonych z kultywowaniem, dokumentowaniem i upowszechnianiem tradycji związanej z tymi obiektami;

3) Priorytecie III - *Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego*, kierunek działań mających na celu edukację i popularyzację wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym, poprzez realizację zadań polegających m.in. na:

- rozwijaniu działalności wystawienniczej powiązanej z zabytkami gminy i ich historią,
- organizowaniu i wspieraniu realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,
- wydawaniu i wspieraniu publikacji (w tym opracowań historycznych, folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy,
- upamiętnianiu i utrwalaniu w pamięci mieszkańców, zwłaszcza młodego pokolenia, własnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z regionem poprzez działalność wydawniczą (regionalia), prowadzenie lekcji muzealnych na temat przeszłości i kultury regionu, organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji itp.

(dowód: akta kontroli, str. 133-134, 146-188)

1.5. Urząd sprawował dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych znajdujących się na terenie gminy. Co roku przeprowadzano prace polegające na wykonaniu bieżącej konserwacji i porządkowaniu obiektów grobownictwa wojennego i mogił. Wykonanie tych prac zlecono w 2014 r. firmie Trade Projekt Ogrody Lublin, a w latach 2015- 2016, firmie Sklep i usługi cmentarne z Kazimierza Dolnego.

(dowód: akta kontroli, str. 414-429)

Pracownikowi Referatu Nieruchomości, Gospodarki Przestrzennej i Rolnictwa Urzędu, bezpośrednio zajmującemu się tymi sprawami (inspektor ds. rolnictwa i gospodarki nieruchomościami) od 30.04.2008 r. określono w zakresie czynności zadanie: „organizowanie i sprawowanie opieki nad grobami, cmentarzami wojennymi oraz miejscami pamięci narodowej”. W Gminie nie powołano natomiast „opiekuna” cmentarzy wojennych.

W okresie obowiązywania Programu Opieki od 2014 r. nie zostało sporządzone sprawozdanie, o którym mowa w art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Stan ten został opisany w dalszej części wystąpienia pokontrolnego w sekcji „Ustalone nieprawidłowości”.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 136-138)

1.6. Na terenie gminy nie występowały problemy w zakresie odbudowy, utrzymania i zabezpieczenia grobów i cmentarzy wojennych. Jak wyjaśnił Burmistrz, remonty przeprowadzane były na bieżąco w porozumieniu z Wojewodą Lubelskim.

(dowód: akta kontroli, str. 134)

1.7. Działania podejmowane przez Urząd na rzecz odbudowy, utrzymania i zabezpieczenia grobów i cmentarzy wojennych, w tym zabytkowych polegały na porządkowaniu, remontach, renowacji i konserwacji grobów wojennych. Remonty i bieżącą konserwację grobów i cmentarzy wojennych finansowano z budżetu gminy oraz z dotacji uzyskanych od Wojewody Lubelskiego i Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa¹⁴. Prace remontowe, renowacyjne i konserwacyjne grobów wojennych uzgadniano z Wojewodą Lubelskim i Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków¹⁵.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 265-413)

W latach 2014-2016 Gmina otrzymała środki finansowe na podstawie porozumień zawartych z Wojewodą Lubelskim:

- nr 19 z dnia 3.03.2014 r., którego przedmiotem było utrzymanie grobów i cmentarzy wojennych na terenie gminy w 2014 r. z przeznaczeniem na prace remontowe, ekshumacyjne lub bieżące utrzymanie, w tym remont cmentarza wojennego ofiar pacyfikacji wsi Zbędownice, położonego w miejscowości Kolonia Zbędownice (dotacja w wysokości 10 tys. zł);
- nr 368 z dnia 29.04.2014 r. zawartego z Wojewodą Lubelskim działającym w imieniu Rady na wykonanie prac remontowych na cmentarzu ofiar terroru, położonym w miejscowości Kolonia Zbędownice (środki finansowe Rady – 16 tys. zł, dotacja Wojewody – 10 tys. zł oraz środki własne gminy – 10 tys. zł);
- nr 385 z dnia 10.04.2015 r., na utrzymanie grobów i cmentarzy wojennych na terenie gminy w 2015 r. z przeznaczeniem na prace remontowe, ekshumacyjne lub bieżące utrzymanie, w tym remont mogiły zbiorowej z okresu wojny polsko-bolszewickiej w miejscowości Wierzchoniów (dotacja w kwocie 9,5 tys. zł);
- nr 402 z dnia 7.05.2015 r. zawartego z Wojewodą Lubelskim działającym w imieniu Rady na wykonanie remontu mogiły zbiorowej żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1920 r., położonej w miejscowości Wierzchoniów (środki finansowe Rady - 15 tys. zł, dotacja Wojewody – 4,5 tys. zł oraz środki własne gminy – 4 tys. zł);
- nr 162 z dnia 18.03.2016 r., którego przedmiotem było utrzymanie grobów i cmentarzy wojennych na terenie gminy w 2016 r. z przeznaczeniem na prace remontowe, ekshumacyjne lub bieżące utrzymanie (dotacja w kwocie 5 tys. zł); zmienionego aneksem nr 1, którym zwiększono kwotę dotacji do 10,5 tys. zł z przeznaczeniem na prace remontowe, ekshumacyjne lub bieżące utrzymanie, w tym współfinansowanie remontu kwatery grobowej żołnierzy poległych podczas I wojny światowej, na cmentarzu parafialnym w Kazimierzu Dolnym;
- nr 423 z dnia 17.06.2016 r. zawartego z Wojewodą Lubelskim działającym w imieniu Rady na wykonanie prac remontowo-konserwacyjnych kwatery grobowej żołnierzy poległych podczas I wojny światowej, zlokalizowanej na cmentarzu parafialnym w Kazimierzu Dolnym (środki finansowe Rady - 3 tys. zł, dotacja Wojewody – 5,5 tys. zł oraz środki własne gminy – 4 tys. zł).

(dowód: akta kontroli, str. 267-272, 314-319, 370-377)

W okresie objętym kontrolą nie było przypadku odmowy przez Wojewodę Lubelskiego dofinansowania realizacji zadania planowanego przez Gminę. Udział środków finansowych z dotacji Wojewody oraz Rady w wydatkach ogółem na utrzymanie i remonty grobów i cmentarzy wojennych w poszczególnych latach objętych kontrolą stanowił odpowiednio: 45,4%, 45,5% i 32,6%. Środki finansowe pochodzące z dotacji Wojewody i Rady były wykorzystane w całości i łącznie ze środkami pochodzącymi z budżetu Gminy były wystarczające w stosunku do istniejących potrzeb. Wydatkowanie środków finansowych dokonywane było

¹⁴ Dalej: Rada.

¹⁵ Dalej: LWKZ.

w sposób oszczędny w granicach kwot określonych w planie finansowym. Zlecenie zadań następowało na zasadzie wyboru najkorzystniejszej oferty, z uwzględnieniem przepisów o zamówieniach publicznych, z zachowaniem zasady równego traktowania oferentów oraz jawności i przejrzystości postępowania.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 248-264, 288-313, 341, 351-369, 391, 400-411)

1.8. Urząd występował, corocznie w okresie objętym kontrolą, o dofinansowanie prac remontowych planowanych na grobach wojennych do Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i Wojewody Lubelskiego. W 2016 r. podjęto współpracę z Ambasadą Federacji Rosyjskiej celem sfinansowania przez stronę rosyjską prac związanych z remontem cmentarza Armii Radzieckiej w Kazimierzu Dolnym. Z odpowiedzi udzielonej przez Ambasadora Federacji Rosyjskiej w RP wynikało, że cmentarz ten zostanie uwzględniony w planach prac remontowych w przyszłych okresach. Pismem z dnia 28.02.2018 r. Burmistrz ponownie wystąpił do Ambasadora Federacji Rosyjskiej o środki finansowe na ten cel. Pracownica odpowiedzialna za sprawy związane z opieką na grobami wojennymi uzyskała ustne zapewnienie o przyjęciu do planu prac remontowych cmentarzy wojennych Armii Radzieckiej na 2019 r. cmentarza w Kazimierzu Dolnym.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 141-145, 265-413)

1.9. W okresie objętym kontrolą Urząd wydatkował łącznie na remonty i bieżące utrzymanie cmentarzy i grobów wojennych kwotę 151,3 tys. zł, w tym 87,3 tys. zł ze środków własnych Gminy. W 2014 r. wydatkowano łącznie 57,2 tys. zł, w 2015 r. 52,7 tys. zł i w 2016 r. 41,4 tys. zł. Wydatki zostały poniesione w granicach kwot określonych w planie finansowym. Wydatki na utrzymanie i remonty cmentarzy i grobów wojennych w latach 2014-2016 stanowiły odpowiednio 0,19%, 0,14% i 0,10% wydatków budżetu gminy. Na podstawie porozumień Gmina uzyskała i prawidłowo wydatkowała środki finansowe od Wojewody Lubelskiego z przeznaczeniem na remonty grobów w kolejnych latach objętych kontrolą odpowiednio w wysokości 10 tys. zł, 4,5 tys. zł oraz 5,5 tys. zł, na utrzymanie grobów w 2015 r. i 2016 r. po 5 tys. zł, a od Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa odpowiednio 16 tys. zł, 15 tys. zł i 3 tys. zł.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 238-264)

Na remont miejsca upamiętnienia oraz cmentarza ofiar terroru niemieckiego w Kolonii Zbędowice wydatkowano w 2014 r. łącznie kwotę 36 tys. zł, w tym 10 tys. zł z budżetu Wojewody Lubelskiego, 16 tys. zł ze środków Rady oraz 10 tys. zł z budżetu Gminy. Na remont mogiły zbiorowej żołnierzy polskich z 1920 r. w miejscowości Wierzchoniów w 2015 r. wydatkowano 23,5 tys. zł, w tym 4,5 tys. zł z budżetu Wojewody Lubelskiego, 15 tys. zł od Rady i 4 tys. zł ze środków własnych Gminy. Na prace remontowe i konserwacyjne grobów żołnierskich z I wojny światowej na cmentarzu parafialnym wydatkowano łącznie 12,5 tys. zł, w tym z dotacji Wojewody 5,5 tys. zł, ze środków Rady 3 tys. zł i 4 tys. zł z budżetu Gminy.

Wyboru wykonawców za każdym razem dokonywano na podstawie rozpoznania cenowego po analizie złożonych ofert cenowych (trzech w 2014 r. i 2015 r. oraz dwóch w 2016 r.). Przy wyborze ofert kierowano się kryterium najkorzystniejszej ceny. Urząd korzystał w tych postępowaniach z art. 4 pkt 8 ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych¹⁶ stanowiącego, że do zamówień publicznych, których wartość w roku budżetowym nie przekracza wyrażonej w złotych równowartości kwoty 30 000 euro nie stosuje się ustawy Prawo zamówień publicznych.

¹⁶ Dz.U z 2017 r., poz.1579 ze zm., dalej: *ustawa Prawo zamówień publicznych*.

Przed przystąpieniem do prac w 2014 r. uzyskano pozytywną opinię LWKZ i dokonano stosownego zgłoszenia do Starostwa Powiatowego w Puławach. W 2015 r. uzyskano zgodę Starosty Powiatowego w Puławach na wykonanie remontu i dokonano stosownego zgłoszenia do Starostwa Powiatowego. W 2016 r. uzyskano zgodę proboszcza Parafii Rzymsko-Katolickiej w Kazimierzu Dolnym na przeprowadzenie prac renowacyjnych oraz pozwolenie LWKZ w formie decyzji administracyjnej. Za każdym razem dokonywano protokolowanego odbioru wykonanych robót z udziałem przedstawiciela Urzędu Wojewódzkiego oraz przedkładano Wojewodzie Lubelskiemu sprawozdania z wykonania prac remontowych.

Prace wykonane w 2014 r. w m. Kolonia Zbędowice obejmowały m.in. wykonanie nawierzchni z płyt chodnikowych, położenie kostki brukowej, montaż słupków betonowych połączonych łańcuchem metalowym, czyszczenie mechaniczne powierzchni betonowych pomnika i płyt oraz szpachlowanie powierzchni betonowych i malowanie ogrodzenia z prętów prostych.

Prace w Wierzchoniowie obejmowały m.in. demontaż ogrodzenia pomnika z prętów metalowych, naprawę powierzchni i zabezpieczenie kopca ziemnego, wykonanie i montaż nowego krzyża z piaskowca, montaż tablicy pomnika z nazwiskami poległych, wykonanie koryta w gruncie o głębokości 10 cm, ułożenie kostki brukowej wokół pomnika, wykonanie nowego ogrodzenia w postaci słupków z piaskowca z grubym łańcuchem oraz dokonanie nowych nasadzeń drzew i krzewów.

Prace na cmentarzu parafialnym w kwaterze żołnierzy poległych w trakcie I wojny światowej obejmowały m.in. czyszczenie powierzchni betonowych mogił, wykonanie koryta na poszerzeniach chodników w gruncie głębokości 10 cm, wykonanie nawierzchni grobów z gysu o grubości 6 cm i nawierzchni z kostki brukowej w alejkach między grobami.

(dowód: akta kontroli, str. 265-413)

1.10. Urząd co roku rozliczał się z Wojewodą z dofinansowania oraz realizacji zadania, po każdym przeprowadzonym remoncie (remonty, konserwacja) przekazywane były sprawozdania oraz przeprowadzany był odbiór prac z udziałem przedstawicieli Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego. Natomiast w okresie objętym kontrolą Urząd nie był kontrolowany w zakresie wykorzystania środków przeznaczonych na remonty i utrzymanie grobów i cmentarzy wojennych.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 265-413)

1.11. Oględziny wszystkich wcześniej opisanych cmentarzy i miejsc pochówków wojennych nie wykazały zaniedbań ze strony Urzędu w zakresie czystości, utrzymania oraz zabezpieczenia tych miejsc. Stan krzyży i nagrobków – ich kompletność na cmentarzach, jak i stan poszczególnych elementów, w tym czytelność tabliczek identyfikujących osoby pochowane był zadowalający. Na cmentarzach nie było tablic, pomników lub innych form upamiętnienia, których treść lub forma wskazywały, że mogły być wykonane indywidualnie, bez zgody właściwych organów. Nie było napisów (rysunków), w szczególności o charakterze ubliżającym osobom pochowanym oraz zaśmieceń, w tym nieusuniętych starych zniczy, wieńców i kwiatów, albo odpadów składowanych na terenie cmentarza lub w jego otoczeniu¹⁷. Stan techniczny ogrodzeń i bramek wejściowych, ich estetyka i funkcjonalność nie budziły zastrzeżeń. Natomiast istniejące ogrodzenie w postaci niskiego murku na cmentarzu Armii Radzieckiej narażało to miejsce na potencjalną ingerencję zwierząt leśnych. Tablice informacyjne były estetyczne, a stan ich zachowania i czytelność nie budziły zastrzeżeń. Zawierały one, w zestawieniu z kontrolowaną dokumentacją, rzetelne i aktualne informacje. W mieście

¹⁷ Jedynie na cmentarzu w Kolonii Zbędowice na grobach pozostały nieuprzątnięte znicze.

umieszczono trzy znaki drogowe E10 kierujące do miejsc, w których znajdowały się cmentarze (4), jakkolwiek tylko w jednym przypadku na znaku wskazano precyzyjnie cmentarz (żołnierzy Armii Radzieckiej). W pozostałych przypadkach (3) stwierdzono dwie tablice informacyjne (turystyczne), z których tylko jedna informowała o miejscu pochówku obok, którego ją usytuowano (w Kolonii Zbędownice).

(dowód: akta kontroli, str. 199-235)

1.12. W okresie objętym kontrolą nie było przypadków uszkodzenia lub zniszczenia grobów. Oględziny cmentarzy oraz miejsc pochówku przeprowadzone przez NIK z udziałem specjalisty z Instytutu Pamięci Narodowej oraz przedstawiciela Urzędu potwierdziły ten stan.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 199-235)

1.13. W okresie objętym kontrolą w gminie Kazimierz Dolny nie było przypadków aktów wandalizmu na grobach lub cmentarzach wojennych. W związku z tym nie powiadamiano o tym Wojewody Lubelskiego. Nie było również przypadków przenoszenia pomników na cmentarze wojenne, utraty statusu grobu wojennego w związku z pochówkiem członków rodziny oraz indywidualnych upamiętnień bez zgody i wiedzy organów administracji.

(dowód: akta kontroli, str. 128, 134-135)

1.14. Urząd nie upowszechniał wiedzy wśród obywateli na temat zasad postępowania w przypadku odnalezienia dowodów mogących świadczyć o istnieniu grobów wojennych, gdyż wszystkie miejsca pochówków wojennych zostały ustalone i objęte stosowną opieką. Burmistrz wyjaśnił, że nie był w stanie odnieść się do stanu wiedzy społeczeństwa w tym zakresie.

(dowód: akta kontroli, str. 40-41, 129, 135)

1.15. W okresie objętym kontrolą nie wystąpiły przypadki odnalezienia grobów lub cmentarzy wojennych na działkach należących do osób prywatnych. Kwestie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi nie były również przedmiotem skarg i wniosków składanych do Urzędu Miasta.

(dowód: akta kontroli, str. 129, 135, 237-239)

Ustalone
nieprawidłowości

W działalności kontrolowanej jednostki w przedstawionym wyżej zakresie stwierdzono następujące nieprawidłowości:

1) w latach 2014-2016 przed wykonaniem prac w miejscach pochówków wojennych w Zbędownicach, Wierzchoniowie i Kazimierzu Dolnym Burmistrz nie występował z wnioskami do Wojewody Lubelskiego o wydanie zezwolenia na przeprowadzenie prac remontowych na podstawie art. 5 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych¹⁸.

Burmistrz wyjaśnił, że *w latach 2014, 2015, 2016 prace konserwacyjno-remontowe w miejscach pochówków wojennych (w Zbędownicach, Wierzchoniowie i Kazimierzu Dolnym) nie wyczerpywały zakresu prac, określonych w art. 5 ustawy z 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, w związku z tym Gmina nie występowała do Wojewody o zgodę na nie. Prace wykonywane były zgodnie z porozumieniami.*

Według w art. 5 ustawy z 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, przeprowadzanie robót ziemnych, wznoszenie pomników i innych urządzeń na cmentarzach i grobach wojennych wymaga zezwolenia wojewody;

(dowód: akta kontroli, str. 244-247, 265-413)

¹⁸ Dz. U. z 2017 r., poz. 681 ze zm., dalej: *ustawa o grobach i cmentarzach wojennych*.

2) po dwóch latach obowiązywania Programu Opieki, tj. w roku 2016 Burmistrz nie sporządził i nie przedłożył Radzie Miejskiej sprawozdania z jego realizacji.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z realizacji programów burmistrz sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Burmistrz wyjaśnił, że do 31 lipca 2013 r. zadania związane z ochroną zabytków były przypisane do nieistniejącego już stanowiska ds. promocji i dziedzictwa kulturowego. Od 1 sierpnia 2013 r. nie zostały ujęte w zakresie czynności żadnego z pracowników. Obowiązujący Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kazimierz Dolny na lata 2014 – 2018 przygotowywał były kierownik Referatu Nieruchomości, Gospodarki Przestrzennej i Rolnictwa, jako nadzorujący wykonywanie zadań z zakresu działania referatu. Od 2015 r. referat ten nie podlegał już bezpośredniemu nadzorowi kierownika (stanowisko zlikwidowano). Tak więc powodem nie sporządzenia w 2016 r. sprawozdania z realizacji programu był brak odpowiedzialnego za to pracownika. Niedopatrzenie to zostanie niezwłocznie usunięte poprzez uzupełnienie zakresu czynności.

(dowód: akta kontroli, str. 134, 244-245)

Uwagi dotyczące badanej działalności

Najwyższa Izba Kontroli formułuje następujące uwagi:

1. Urząd nie posiadał dokumentacji i w związku z tym nie traktował jako grobu wojennego „mogiły” Mariana Wójcikiewicza ps. Żbik położonej w obrębie zespołu szpitalnego kościoła pw. Św. Ducha i Św. Anny Matki NMP [...] w granicach cmentarza kościelnego, ujętego w Gminnej Ewidencji Zabytków w dziale I. 1. pod pozycją 22¹⁹.

(dowód: akta kontroli, str. 240-243)

2. NIK, w świetle art. 22 ust. 5 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, uważa za nieuzasadnione nieujęcie w zweryfikowanej GEZ z 2014 r. dwóch mogił zbiorowych, tj.: żołnierzy polskich poległych w 1920 r. znajdującej się w miejscowości Wierzchoniów oraz powstańców listopadowych i styczniowych w miejscowości Parchatka.

(dowód: akta kontroli, str. 11-39)

Ocena częściowa

Najwyższa Izba Kontroli ocenia pozytywnie, mimo stwierdzonej nieprawidłowości, działalność kontrolowanej jednostki w zbadanym zakresie.

2. Działania podejmowane na rzecz wykorzystania potencjału kulturowego i turystycznego cmentarzy wojennych

Opis stanu faktycznego

2.1. Urząd wykorzystywał w działaniach promocyjnych potencjał kulturowy i turystyczny wszystkich cmentarzy i grobów wojennych znajdujących się na jej terenie. W okresie objętym kontrolą na stronie internetowej gminy pod adresem www.kazimierz-dolny.pl w zakładce *Aktualności* zamieszczano corocznie informacje związane z obchodami rocznicowymi *Krwawej Środy*. Ostatnie informacje na ten temat ukazały się na ww. stronie 15.11.2017 r. i 20.11.2017 r. Ponadto w zakładce *Aktualności* zamieszczona została w 2017 r. informacja o odsłonięciu na Cmentarzu Żołnierzy Radzieckich z inicjatywy Stowarzyszenia Wołyński Rajd Motocyklowy tablicy upamiętniającej spoczywających tam polskich żołnierzy z AK/WiN. Analiza zakładki *Turystyka > Zabytki* na ww. stronie internetowej wykazała, że wśród zdjęć ilustrujących tzw. Zespół Zamkowy znalazło się m.in. zdjęcie kamiennego obelisku umieszczonego na starym cmentarzu za kościołem farnym na mogile zbiorowej

¹⁹ O którym pisał na stronie internetowej zamieszczonej pod adresem www.brulion-kazimierski.pl Prezes Klubu Przewodników Terenowych PTTK w Kazimierzu Dolnym. Zdjęcia „grobu” zamieszczone były również na stronie internetowej www.wikimapia.org.

powstańców styczniowych. Z kolei wśród zdjęć zamieszczonych w zakładce *Zabytki* > *Cmentarz parafialny* zamieszczono zdjęcie kwatery grobowej żołnierzy poległych podczas I wojny światowej. W zakładce *Turystyka*>*Szlaki turystyczne* zamieszczono przebieg czterech szlaków turystycznych, w tym trzech przebiegających przez miejsca upamiętnień i pochówków, i tak: Szlak Nadwiślański, niebieski przebiegający m.in. przez Kolonię Zbędownice i Parchatkę, Szlak Niepodległościowy, zielony m.in. przez Wierzchoniów i Okręglicę oraz szlak czarny przechodzący m.in. przez Parchatkę i Kolonię Zbędownice.

(dowód: akta kontroli, str. 56-66)

W wydanych przez Urząd w latach 2006-2017 trzech przewodnikach umieszczono informacje o starym cmentarzu przykościelnym (za kościołem farnym) i o położonej tu pamiątkowej płycie ku czci powstańców 1863-64 roku, i tak:

- w przewodnikach (2) wydanych w latach 2006-2014 pt. *Kazimierz Dolny Historia Zabytki, Turystyka, Plan Miasta* na str. 21,
- w informatorze dla turysty pn. *Kazimierz Dolny* wydanym przez Urząd w latach 2014-2017, na str. 2.

W przewodniku pt. *Kazimierz Dolny ... i okolice* wydanym przez Urząd w latach 2014-2017, na str. 7 wspomniano o starym cmentarzu za kościołem farnym (bez informacji o mogile powstańców styczniowych) oraz na str. 19 o pomniku upamiętniającym ofiary „Krwawej Środy” usytuowanym pod murami klasztoru oo. Franciszkanów.

W latach wcześniejszych Urząd wydawał lub współuczestniczył w edycji niektórych pozycji książkowych odnoszących się do miejsc pochówków wojennych, i tak:

- w 2007 r. wydana została książka Aleksandra Lewtaka pt. *Pacyfikacja Kolonii Zbędownice*, współfinansowana przez Urząd;
- w informatorze miejskim pn. *Kazimierz Dolny* wydanym przez Urząd w 2010 r. w nakładzie 5 tys. egz. na str. 43 wskazano najważniejsze zadania Referatu Nieruchomości, Gospodarki Przestrzennej i Rolnictwa, w tym m.in. z zakresu opieki nad zabytkami, do których tytuł prawny posiada gmina;
- w 2012 r. wydana została przez Kazimierski Ośrodek Kultury, Promocji i Turystyki (samorządową instytucję kultury Gminy Kazimierz Dolny) książka Aliny Ewy Gałan pt. *Tragiczny Listopad 1942 roku Krwawa Środa na lubelskim Powiślu*.

(dowód: akta kontroli, str. 67-115)

Ponadto w poniższych przewodnikach turystycznych dostępne były informacje na temat wydarzeń *Krwawej Środy*:

- *Kazimierz Dolny w 3 dni* Joanny Waławy Niegodzisz (str. 43),
- *Kazimierz Dolny nad Wisłą - Album* Andrzeja i Elżbiety Pawłowskich (str. 3).

(dowód: akta kontroli, str. 116-123)

Natomiast w analizowanych pozycjach książkowych i informatorach nie wykorzystano potencjału cmentarza parafialnego, w szczególności w zakresie popularyzacji pochówków żołnierzy państw zaborczych poległych w latach 1914-1915 i pochowanych na tym cmentarzu.

2.2. Urząd współpracował ze Stowarzyszeniem „Wołyński Rajd Motocyklowy” przy organizacji uroczystości związanych z odsłonięciem na Cmentarzu Żołnierzy Radzieckich nowej tablicy upamiętniającej spoczywających tam polskich żołnierzy (21.05.2017 r.). Gmina uzgodniła treść tablicy z Instytutem Pamięci Narodowej oraz uzyskała zgodę Wojewody Lubelskiego na jej umiejscowienie.

(dowód: akta kontroli, str. 135, 246-247)

2.3. Urząd zachęcał do odwiedzenia cmentarzy wojennych m.in. poprzez plakaty, zaproszenia, oraz informacje na stronie internetowej, w szczególności dotyczące corocznych uroczystości upamiętniających pacyfikację ludności w Kolonii Zbędowice oraz Kazimierzu Dolnym.

(dowód: akta kontroli, str. 67-123, 135)

Ustalone
nieprawidłowości

W działalności kontrolowanej jednostki w przedstawionym wyżej zakresie nie stwierdzono nieprawidłowości.

Ocena częściowa

Najwyższa Izba Kontroli pozytywnie ocenia działania Urzędu w zakresie promocji potencjału kulturowego i turystycznego cmentarzy i grobów wojennych znajdujących się na terenie gminy.

IV. Wnioski

Wnioski pokontrolne

Przedstawiając powyższe oceny i uwagi wynikające z ustaleń kontroli, Najwyższa Izba Kontroli, na podstawie art. 53 ust. 1 pkt 5 ustawy o NIK²⁰, wnosi o:

- 1) prowadzenie prac na grobach i cmentarzach wojennych po uzyskaniu zezwolenia Wojewody Lubelskiego, stosownie do wymogów określonych w art. 5 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych;
- 2) niezwłoczne sporządzenie i przedłożenie Radzie Miejskiej sprawozdania z realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kazimierz Dolny na lata 2014-2018.

V. Pozostałe informacje i pouczenia

Prawo zgłoszenia
zastrzeżeń

Wystąpienie pokontrolne zostało sporządzone w dwóch egzemplarzach; jeden dla kierownika jednostki kontrolowanej, drugi do akt kontroli.

Zgodnie z art. 54 ustawy o NIK kierownikowi jednostki kontrolowanej przysługuje prawo zgłoszenia na piśmie umotywowanych zastrzeżeń do wystąpienia pokontrolnego, w terminie 21 dni od dnia jego przekazania. Zastrzeżenia zgłasza się do dyrektora Delegatury NIK w Lublinie.

Obowiązek
poinformowania
NIK o sposobie
wykorzystania uwag i
wykonania wniosków

Zgodnie z art. 62 ustawy o NIK proszę o poinformowanie Najwyższej Izby Kontroli, w terminie 21 dni od otrzymania wystąpienia pokontrolnego, o sposobie wykorzystania uwag i wykonania wniosków pokontrolnych oraz o podjętych działaniach lub przyczynach niepodjęcia tych działań.

W przypadku wniesienia zastrzeżeń do wystąpienia pokontrolnego, termin przedstawienia informacji liczy się od dnia otrzymania uchwały o oddaleniu zastrzeżeń w całości lub zmienionego wystąpienia pokontrolnego.

Lublin, dnia 30 maja 2018 r.

Dyrektor

Kontroler
Janusz Gosik
Specjalista kontroli państwowej

Delegatury Najwyższej Izby Kontroli
w Lublinie
Edward Lis

.....
podpis

.....
podpis

²⁰ Dz. U. z 2017 r. poz. 524, dalej: „ustawa o NIK”.